

ХЭЭРЭ

Тэрэ зун би нютагтаа, Хасуурта гэжэ газарта, үбһэн дээрэ байгаааб.

Ехэ бороо хуратай, үһөөтэй жэл һэн. Үндэр наһанай үбгэдшье һая наашын иимэ уһа нойтон жэлэй болоһые тиимэ бэлэхэнээр һанаад орхидоггүйгшэ. Үнэхөөрөөшье: тэнгэрийн үдэр бүхэндэ бороол аад бороо, ороол аад ороо. Өөдэгүй үрзэгэрхэн үүлэн гэн гһээш, харин тэрэшни урагшаашье, хойшоошье һаань, дээгүүршил тарахадаа — хүнэгөөршье адхаагүй һаа. Юрэдөө, сохом лэ арай гэжэ хатаа бологшоон боложо байһан үбһыеш норгожорхихо. Угайдхадаа гэнэдхээжэ орохынь юун гээбта! Мүнөө һая тэнгэридэ юуншье үгы, гансал наран ялбажа байһан аад, баһал эндэ тэндэһээш бөөгнэрөөд, үнөөхил бороошни ороһон лэ байха.

Яахабши даа, яахашье гэхын аргагүй... Ядахадаа хамаг тэрэ нойтон, хуряаха үбһээ мандаа орхёод, заримамнай Дабаанай нүгөө таладахи болзоройнгоо үнгэрхэдэ унажа эхилһэн ногоондо зөөбэ. Харин жараад хүрэжэ ябаһаншье һаа, хүнгэн суда, манайнгаа аха заха болохо Гэндэнэй Намсарай гэдэг үбгэжөөл, Сэндэмэ — үндэр, түргэн хара хорёод гаража ябаһан Намсарайн басаган, нёдондо жэлдэ арбадахие дүүргэһэн аад, саашаа һургуулида орожо бирангүй, колхоздоо үлэшэһэн Доржоодой, мүн энэ хабартаа армиһаа ерэһэн Митэб, би болоод Муханагай борогшон гэжэ морин зургаан бороогой нам боломсоор тэрэ нойтон үбһээ хуряагаад, монсогойлоод, бэшэнэйнгээ хойноһоо зөөхэ бэлэйбди.

Һая наашын малшадай үбэлжөөгүй буусын түргэ мурьынь хаража хухюураар баригдаһан үүдэ, сонхошьегүй набтар хара гэртэ байрланхайбди. Гэрэймнай үүдэнһээ шахуу гэхээр үргэлжэ хара ой хүбшэ, хасуури, шэнэһээр шэгэшэһэн шэбэрэй оёорһоо эхитэй горхо зубшаһан, доошоо

болохо бүрээ үргэдэн гонзойһон голоор, мүн баһа эндэ тэндэ худал һужаагуудаар дүүрэн сабшажархиһан үбһэмнай зүүн тээмнай сайбайн харагдана.

Харин бороо мэнэ һаяаршье болихоор бэшэ янзатай. Намсарай үбгэмнай газаашаа гараад лэ ороходоо:

—Үгы, энэмнай иихэдээ бүри яжа үйлөө харлаа тэнгэриб. Урда жэлнүүдтэ яшатарараа бороо хура хүлээдэг, тулидаг гээшэгшэ һэнбибди. Ахаһаа дуун сахилгаан болоод лэ, газарта унаха дуһалшье гэжэ байхагүй. Хаанаа тиихэдээ байһан зөөринь иитэрээ, юрэдөө адхарна гээшэб. Иимэ бороотой байнхаар, орой үнөөхи хогоосон һуугаашамнай жаргал байһан байна даа: табаншье бухал абаха һаа, юрэдөө сохом тэрэнээ һайханаар абаха һэмди. Харин мүнөө — одоол даа ургаса ногоомнай ургаба гэжэ баярлан гэнээш — баһа иигэжэ байхадань — юун гэхэбши даа... Ай, хөөрхэй, хашахаа һанахадаа баһа хашахаяа шададаг юм хаям даа,— гэжэ олон табые дурдан гэмэрнэ. Зүгөөр үбгэжөөлэймнай хэды гэмэрхэ гутархадашье бороо арилхаа хохирхо бэшэ даа. Ажалгүй бидэ бүхэли үдэртөө тэрэ харанхы гэрэйнгээ оёорто, пеэшэнэйнь баруугаархи шиигтэй шала дээгүүрнь обоорнобди.

—Юун гээшэб даа, халагни, энэ хайран залуу һаһаяа тайгын оёорто, энэ яндан хара хорхёонсог соо, үнгэргэхэ гээшэ ямар һонигүйб! — гэжэ байгаад, бороо трико үмдэнэйнгөө хармаануудта гараа хэжэрхинхэй, Доржоодой иишэ тишээ тэсэжэ ядангяар алхална. Тиихэдэнь, үмхиршэнхэй шала, шэнэхэн кирзовэ сабхинь тэсэшэгүйгөөр хахинана.

—Хашартайл даа, аальяр,— гэжэ буланда, шэрдэг дээрээ ямаршьеб таһара удара һүрэшэнхэй ном хаража хэбтэнэн Митэб хажууһаа оролсоно.

Доржоодой аргагүйдэхэдөө Сэндэмэ бидэ хоёрто үнөөхил үдэр бүриингөө Шэтын город, кинотеатрнуудаар зайһан тухайгаа хөөрөжэ эхилнэ.

Тээд Доржоодойн энэ шацаг шалиг хөөрөө шагнахань ехэл хашартай. Тиигээдшье тэрэниинь бидэ сээжээр шахуу

мэдэхэ болошонхойбди.

— Нээрээшье, нэгэ юумэ хээгүйдэ энэмнай хашартайшаг лэ болохонь хаш даа,— гээд, Митэб номоо орхижо, амтатайгаар हुняана. — Үнөөхи хүнэнэшэн хүбүүмнай хээээ ерэхэнь хаб? Тэрээнээ яажашье нэгэ приемник оложо ерэ гэжэ зандарха болоол даа.

—Зай, бараг даа,— гэжэ Намсарай тооногүй. — Нэгэ хэды хоногто приёмниггүй байхадаа үхэхэгүйт урданай хүнүүд хара гэр соогоо бүхэли наһаяаш үгөөд, балай үхөөгүй энэ болоод ябагшабди даа.

—Ээ, урдань, урдань,— гэжэ Доржоодой найнаа тодожо абана. — Би урданай хүнэй найн юумы балай харагшагүйб даа. Юу мэдэхэ, юу цадаха һан юм тэрэ урданайтнай хүн?! Харанхы гэрэйнгээ оёорто аарса хирмасаараа гэдэнээ дүүргээд, маани уншаад лэ хэбтэхэнь тэрэ урданайтнай хүнэй дээдэ жаргалынь байгаа бэшэ юм гү? Боли даа, хүбүүн, боли. Арбадахиие дүүргэжэрхихэдээ, яһалашье ухаатай болоо зон бэээт, зүгөөр урдамнайшье баһал хуу тэнэгүүд зон ябаагүй, баһа нэгэ манайнгаа тухай ухаатайшье зон ябадаг лэ байһан байжа болохо бшуу даа.

—Теэд алим бэ тэдэ ухаатай бэрхэ зонойтнай хэнэн юумэнь? Юундэ харагшагүйбиб?— тиигээд бүри болохотой юумэ хэлэжэрхибэ хаб гэнэншүү Доржоодой урмашан, нэгэ нэгээр хургануудаа дарана.— Хэмэл одо хээ гүт? Үгы. Ракетэ табьяа гүт? Үгы. һарада хүрөө гүт? Үгы... Байза хэн нёдондо артель дээрэ хөөрэжэ байгаа гээшэ һэм даа?.. Балжама хүгшэн гээшэ һэн гү даа. Тиимэл хаш даа, тэрэ... Мунхайтын станда байгаабди гэнэ, тарьян дээрэ һаяхан лэ колхоз болоһон үе байгаа хаш даа. Нэгэ үдэр боолто боожо ябатарнай, гэнтэ ямаршьеб юумэн ушаргүйгөөр хүнхинэжэ, тэндэ ябааша зон булта тэнгэри өөдэ хаража байгаад: «Ерпалан, ерпалаан, нэгэшье бэшэ, хоёр харыт, харыт!— гэлдэнээр хүхирэлдэбэ ха. Нэгэ үбгэжөөл... хэн гээ һэм даа, байза... Энэ шини хүгшэн баабай бэшэ аал даа, Митэб?

—Хэн мэдэбэ...

—Тиимэл даа, Содном үбгэжөөл,— гэжэ Намсарай

Доржоодойдо хануулна.

—Хари тэрэ үбгэжөөл өөдөө хаража харабшалаад, тэрэ хоёр самолёт уруугаа зааж хэлэбэ гэхэ: «Ерпалаан, ерпалаан гэлсэнэлта, теэд би юундэ харанагүйбиб. Эгээ тээ энээхэн хоёр элээнүүдэй али багтань ябанаб?»

Тиигээд Доржоодой Сэндэмынгээ баабайе үгы болошоторнь хэлэжэрхийэн мэтэ эльгэ хатан энеэнэ. Бидэшье энеэдэһээ барижа ядан, мihэрэлдэбэбди.

— Энэл ха юм даа тэрэ урданайтнай хүн,— гэжэ Доржоодой Намсарайн урда альгаа дэлгээнэ.

Намсарай хэды абяагүй һууба. Тэрэнэй мihэдшье гэхэгүй хэбэртэй хадань, бидэшье аягүйрхэн, энеэдэһээ баринабди.

— Хэмэлшье одо урданай хүн хээгүй юм бээ. Зүгөөр урданай хүнэй үгы наа, мүнөөнэймнайшье хүнэй байхань хэжэгтэйл гээшэ бээ. Урданай хүнгүйгөөр таанадшье иигэжэ арбадахие дүүргэжэрхөөд, гоё костюмуудые үмдэжэрхөөд, хаглайлдахагүй байгаа ёһотойт.

— Арбадахие дүүргэхэ, костюм үмдэхээ юун жаргал гэжэ ханана гээшэбта даа?

Арсалдаан дан шангашаг болошохонь гэжэ ханаһан Сэндэмэ:

—Үгы, баабай,— гэжэ оролсоно,— приёмнигтой болохо хэн хабди гэхэдээ тиимэл наа муу аал?

—Юундэ муу ха нэм даа, хэншье муу гэнэгүйл. Зүгөөр нэгэ хэды хоногто иимэ байдалда орошоходоо, үхэхэ хатахын тухай ханахагүй юм. Хүн амиды ябахандаа энээнһээшье болохо юумэ үзэдэг юм, тэсэхэ хэрэгтэй.

Теэд баһа яажашье энэ зунай ута үдэр байнал гэжэ гэртээ хэбтэхэбши даа,— һүүжэ һүбэйн соорохоор болохо ха юм. Тиигээд ядахандаа баһа нэгэ бээе һамааруулжа үдэр эльгээхэ ажалтайнуудшье болохош: эдегээ хэжэ эдижэрхөөд, тээ бороогой бараг наа, урда гол уруугаа ошожо, баһа эндэ тэндэ юу хээ хажуураараа догоодохош. Үгы гэбэл, баһа өөр өөрынгөө дура уруу һамаарха аргаа бэдэрхэш. Тиихэдээ Намсарай үбгэмнай

залуу сэбэр хуһа отолжо, үйһөөрнь гэртээ һуугаад түйсэнүүдые дархалдаг, Сэндэмэ Доржоодой хоёрнай тэдээн соонь нэрһэ, алирһа түүдэг хэн. Харин Митэб бидэ хоёрынь шархинуудаа үмдэжэ, ганса хуушан бирдаанхаяа буляалдажа байгаад, агнадаг ажалтайнууд байбабди. Харин үдэшлэн тээ булгадаа сугларжа, бороогой нэгэ жэгдэхэн хашартай һабинаан доро гэртээ, харин бороогой нам гэхэн һаань, газаагаа галаа тойрожо, эдэе уһаа хэһэн хэбэртэй һуугшабди. Тиихэдээ энэ тэрэ юумэн тухай худал үнөршье һаань, шашалдажа, хөөрэлдэжэ, баһа зугаалха, хүхихэшье аргаа бэдэрдэг һаабзабди.

Юун тухай энэ үдэшингөө түүдэбшэнүүдые тойрожо хөөрэлдөөгүй һаабибди — урдын саһаа мүнөө болотор, үбһэ сабшалгаһаа эхилээд, үхэдэл шүдхэрэйнь холижо байгаад, хүнэй хуби заяан, бурхан тэнгэри хүрэтэрнь — бултыень дайраһан, бултыень лэ дабтаһан байгаа ёһотойбди.

Үдэшин ольһотой халуун тэдэ түүдэгүүд, тэрэнэй хажуугаархи яаралгүй намдуу аажам эдэ хөөрэлдөөнүүд минии зосоо хододоо һонин, шэнэнүүд, хэды хүсэд ойлгогдошогүй һиимэгэршье һаа, зүгтөө дулааханууд, эртын хабарай хүхэльбэ уняартал шэнгэхэн гунигтай бодол түрүүлжэ, ямаршьеб даа танигдашагүй һанал бодолоор эльгэ зүрхыем жэгтэйгээр хүлгүүлэн уяруулдаг хэн.

Иимэнүүд лэ үдэшэ, иимэнүүд лэ түүдэбшэнүүдые тойрожо энэ һаһаяа үнгэргэһэн тэрэ холын элинсэг хулинсаг үбгэ эсэгэнэрэймни ажабайдал; элдин талынгаа үбсүүе эльбэн, халюун жороогой табараан доро, хударга хүмэлдэргын жэнгирээн доро зэдэлээшэ, энэ агта мориной огсом солгёон гүйдэл мэтэ гү, али захагүй энэ таладал адли үргэн дэлюун, гунигтай ута буряад дуунай аялга; түмэр түдэгэ, гал уһаар түөрһэн наярһан хүсэгдэшэгүй хурдан манай энэ үе саг; хүнэй хүбүүнэй зол жаргал, заяан — дууһан эдэ бүгэдэ сэдхэл зүрхэнэйш утаһа дайран үнгэржэ, хоёр сэгэнэн, үймэн, бэе бэеэ һэлгэхэ...

Зүгөөр эдэ үдэшэнүүдэй дундаһаа илангаяа элеэр,

дүтөөр минии досоо иимэ нэгэ үдэшэ үлэнхэй.

Мүнөөшье болотор тэрэ бүгшэм дулаахан зунай бүрхэг үдэшэ намда үсэгэлдэр мэтээр ханагдадаг.

Холын хярануудай оройгоор хаа-яа зуралзагша сахилгаан, бүхэтэр батаганаанай хашартай нарин, дуунашагүй ута хиинаан, тэрэ хүниин оршон байдалые улам уйтан бүрхэг харанхы болгожо, ямаршьеб даа, хүсэл ойлгогдошогүй гунигаар сэдхэл сээжыем дүүргэн байгаа нэн.

Наял шүлөө гаргаад, уужа дууһантажа байбабди. Намсарай үбгэнэй үе үе болоод лэ түүдэгээ удхалхадань, гал өөдөө соробхилон, хажуудахи нүхэдыем, тээ саана тушаатай байгаа борогшонииемнай харанхы сооһоо буляан, бэе тээшээ дүтэлүүлһэн мэтэ гэрэлтүүлнэ.

— Зол жаргал гэшэ юун бэ гэнэ гуш?— гэжэ Намсарай үбгэн сайр аягатай сайгаа яаралгүйхэн хорохынгоо хажуугаар асууна. Тиигээд юумэ асууһан болиһоноошье мартажархихан мэтэ дахин үни удаан абяагүй болошоно. Гансал бага уухилан татажа байгаад, шорд-шорд байса сайгаа хорохонь дуулдана. Хаа-яа түүдэг ташаганана. Мүн боргоһоной нэтэрүү хиинаан шэхэ хашараана.

Юуншье тухай хөөрэлдэжэ байһанаа минии мартажархиха тооной болоһон хойно, гэнтэ Намсарай үбгэн ехэ бодолгото болоһонцуугаар, өөрөө өөртөө дуугарһан мэтэ, аалиханаар эхилнэ:

—Жаргал... Хамаг юумэн хуу ханаанай гэгшэ гүб даа. Тэрээн шэнги жаргалшье хадаа ханаанайл хэрэг гэшэ даа. Зариман шүдэнэй үзүүрээр химэлхэ зүһэмэгшьегүй аад, жаргалтайбди гэжэ ябаха. Тиихэдэнь зарим нэгэн торгондо орёолдожо, тоһондо умбажа ябаһан аад, уйдана гашууданабди гэжэ байгаад гонгинолдохо. Тиигээдшье, юрэдөө, мүнөөдэр сохом жаргалтай гэшшэб гэжэ хэн хэлэхэб даа. Одоол мүнөө жаргажа ябанаб гэжэ ханаһаншни, үглөөниинь болоходо жаргаагүй, харин зобожо ябаһан байхаш. Урдань зобохон тулиһанаа һүүлдэ ханахаш, жаргал шэнги ханагдаха...

—Жаргал гэцшэ үнэхөөрөө бии юм агша гү, үгы гү — бү мэдэе. Ном уншахадаш элдэбын гоё жаргал даа, дуран ямараар бэцээтэй байгшаб. Харин эндэ... Юрэдөө, тэдэнэй байдагыше юм хаань, энэ хүбшын оёорто юу үзэхэ, харахабши даа. Харин хаана нэгэ тээ, ондоо газарта хаа... Яажашье хаань, мүнөө намар нэгэ нургуули уруу орожо үзэхэ байна даа,— гэхэ зуураа боролжын үзүүрээр Доржоодой гуламтын хаяагаархи үнэнэн дээгүүр юушьеб эрээлнэ, зурана.

Хэншье харюу хэлэбэгүй. Гансал Митэб тэрээн тээшэ ехэл муухайгаар, «шамһаа хэн нуранаб» гэнэн мэтэ хёлогод гээджинэ. Намсарай үбгэншье мифэд гэбэгүй. Доржоодойн үгэнүүд тэрэнэй шэхэнэйшье үзүүр дайраагүй мэтэ.

Боргооһонһоо ядахадаа тархья хушанан пулаад дээгүүрнь үмдэгдэнэн олон жэлэй ашаа даахаяа болижо дальбышанан, анхандаа хара сэмбэ шляпынь һарабша урагшаа гунхыһан нюурыень түүдэгэй галһаа халхалжа һүүдэртүүлхэдэнь, хүдэлэнгүй һууһан үбгэжөөл унташанан мэтээр үзэгдэнэ. Теэд тэрэ унтангүй: тугаарай шүдөө шэгшэлхэ гэжэ абанан зартагайгаа барбаадай долёобор хоёртоо хабшан, яаралгүйгөөр, жааха жааханаар, анхаралтайгаар хухална. Тэрэ юушьеб бодоно. Ехэл гүнзэги һанаанда абташанхай, һууна. Магад, тэрэ залуу һанаяа, жарганан тулиһан урданайнгаа үдэрнүүдые бүридхэн һанажа һууна ха гү?

Намсарай үбгэн ехэшье олон үгэгүй, дуугайшаг тооной хүн юм. Зүгөөр абяагүй һуужа һуужа, нэгэ юумэ хэлэхэдээ, заатагүй хүнэй зосоо хадуугдамаар юумэ хэзээдэшье хэлэдэг, тэрэнэйн түлөө би үбгэжөөлые ехэл хүндэлдэг һэм. Үнгэрхэдөө хаа-яа һажаагаадшье үзэхэ дурамни хүрэдэг. Мүнөөшье бидэ тэрэнэй нэгэ юушьеб даа хэлэһыень лэ хүлээшэнхэй, мүн лэ абяагүйнүүд һуунабди. Гансал Сэндэмэ амһартануудаа галайнгаа тээ саана аршана, угаана. Тэрэнэй утанууд нарииханууд сагаан, хурганууд шадамар түргөөр хүдэлнэ.

Бидэ үнэхөөрөөшье эндүүрээгүй байбабди: үшөө

хайсахан тиигэжэ абяагүй һуһанайнгаа хойно Намсарай үбгэмнай нариихан мүшэр гуламта уруу түлхижэ, гааһаа носообо. Залиржа эхилһэн гал уруугаа хуурай гэшүүһэ хаяхадамнай, баярлаһан мэтэ ошо сасан, хүжюутэйгээр ташаганажа, һалганаһан улаан гэрэлээ оршон тойрон хаяадхина. Мүнөө үбгэнэй нюур малгайнгаа һарабшада һүүдэрлүүлнэгүй. Галай туяа нюурайнь уршалаануудые бүри гүнзэгыгөөр һиилэн хахалжа, энэ жараад һаһатай хүнэй шарай ямаршьеб даа, бүри үбгэршөһэншье гү, али һүртэй шэрүүншье гээшэ гү, нэгэ онсо шәнжэтэй болоходол гэнэ.

Гааһаяа хэды хэды түргэ түргэн һоросоогоод, хамар, амаараа утааень, һөөргөнъ гаргаха мүртөө, тэрэ аалиханаар, һанаата болонгёор эхилбэ:

— Үни хада энэ болоһон юм даа, минии бүри залуу ябахата...

Тиигээд хайшан гэжэ хоёр анда нүхэдэй энэ һананайнгаа хуби заяа бэдэрхээ түрэн дайдаяа орхижо, хари холын газараар тэнэнэн, зобоһон тухайда. Хайшан гэжэ тэдэнэй наймаашан еврейнүүдэй хамбышье шэрээд, хойто газарай хүбшэ тайгаар алташье бэдэрээд үзэнэн тухайда, зэрлиг бүтүү хүбшэ тайга, тэрэ тайгын оёороор зол заяагаа бэдэржэ ябаһан хоёр хүн тухайда, намарай нэгэ хагсуу харанхы һүни нэгэнэйнъ арай гэжэ олоо болоһон алтаяа бултыень абажа, нүгөө нүхэрөө унтаршаһан галайнгаа хажууда орхижорхёод, тэрьелшөһэн тухайда: һүүлэй һүүлдэ, залуугайнгаа омог огсом һанаанай барадажа юмэ бирахаа болиһоноо ойлгоходоо, хайран залуу һанаяа харийн газараар хосороожорхёод, үбгэршөһэн Гэндэнэйнъ орон нутагаа бусаһан тухайда; арай голтой Гэндэнэй гэртээ бусажа ерэхэдэ, анхан сагта анда нүхэд, хуби заяанайнгаа талаан бэдэрэн хамта тэнэжэ ябадаг Ямпилынъ хорёогоор дүүрэн хони малаа үдхэжэ, үри хүүгэдээ тэнжээжэ байһан тухайнь — аалихан эхилһэн энэ хөөрөөн галда абтаһан хуурай мүшэрэй согтой хүжюун ошо бадарма ташаганаан доро, һүниин энэ набтархан бүрхэг тэнгери доро, набша намаагай абяагүйхэн шэбэнэлдээн доро тогтошогүйгөөр

дэлгэрэн, саашаа болохо бүрээ минии бодол сэдхэлые улам бүри хүлгүүлэн эзэлнэ.

Тиигэжэ тэрэ Гэндэн анхан нүхэр Ямпилайнгаа хонишон боложо ороо хэн ха. Нэгэ жэл соо хони адуулжа, үнээтэйхэн болобо. Һүүлээрнь, уданшьегүй, хүршэ хотонойнгоо нэгэ танил айлай басаганаар ниилэжэ, ганса монсогорхон үнээтэйшье хаа, бууса байдал түхээржэ, бүри түбхинэншье хэбэртэй болоо хэн гэхэ. Хоёрдохи жэлээ һуугаад байхадаа, Долгорынь түрэхэ боложо, баяр жаргалдаа зүрхөө хөөрэнэн Гэндэниинь орохо гарахашье нүхээ оложо ядан ябадаг болобо. Зүгөөр жаргаха гэнэн одо заяан Гэндэндэ байгаагүй гэшэ хадаа: тунгалаг хабарай нэгэ сэлмэг дулаахан үглөөгүүр үбгэндөө монсогор сулахан Намсарай хүбүүхэниие бэлэглэжэрхёод, инаг ганса нүхэрын энэ дэлхэйтээ хыхасаа хэн...

— М-да...— гэжэ утаар татан Митэб махорко орёохо зуураа ойлгогдошогүйгөөр ханаа алдана.

Сэндэмэшье угаажэ эхилхэн аяга шанагаа орхижорхинхой цагнана.

—... Тэрэ Ямпил гэшэ нэгэ басагатай бэлэй,— гэжэ Намсарай үнөөхил зангаараа аалихан үргэлжэлүүлнэ. — Нариихан, харахан, наада энээдэтэй, хүхуюн шуран басагахан юм бэлэй... Сэжэб гэжэ нэрэтэй хэн, — гээд, Намсарай нэгэ хэды абяагүй боложо, унтаршанхай гааһаа дахин носооно.

Үбэлын Сэжэб Шэтын гимназида һурадаг хэн. Харин хабар, зунай дулаахан үдэрнүүдээр амаралта ерэхэдэн, хонулан һугынгаа талаар хонидоо адуулхабди. Бинь баабайнгаа орондо Ямпил баянай адуулаал хаабзаб даа, харин Сэжэб миин лэ, юрэ намтай ябалсаха. Ургылһан хонидоо майла нарууляр бэлшээжэрхёод, эсэштэрээ эрьюусэлдэжэ гү, али шоно тарбаган боложо наадахабди. Үгышье хаа, ямар нэгэн сагдуулхан доро һуужа, туулмаг сооһоо түйсэ айрагаа гаргажа, олон табые шашалдахабди. Бинь Сэжэбтээ үбэлэй ута хүнинүүдээр эсэгынгээ хөөрэдэг үльгэр онтохонуудые, «Үльгэр далайн» намтартуужануудһаа

заримыень хөөрэхэб. Харин тэрэмни намдаа үзэһэн һураһан юумээ, хари холын үзэслэн гайхамшагта оронууд тухай, тэндэхи зон амитан тухай хөөрэхэ. Бинь үнэншэхэгүйб:

— Болил даа,— гэхэб. — Юун гэнэш даа, орой хаб харанууд хүнүүд бии гэжэ гү? Орой хөө шэнги!?

Тэрэмни намайгаа наада барин энеэхэ. Иимэ бирагуйхэн юумэ мэдэхэгүй, ойлгожо, үнэншэжэ ядахадамни, тэрээндэм ехэ һонин шэнгээр һанагдаа юм бэ. Тиигэһээр байтараа, гэнтэ мэдэн гэхэдэш үдэшэ болошонхой, хонидшни бэшэ айлай хонидоор ниилэшэнхэй байха. Хонидоо суглуулха гэһээр ябатаршни, бүри һүни болошохо.

— Эндэхи айл болоно гү даа, Ямпилтамни? — гэжэ Доржоодой мүнөө баһал юундэшьеб бодолгото болошонхой аалихан асууна. — Хаана буусань байдаг һэм?

Тэрэнэй иигэжэ бодолгото болошонхой һуухыень нэгэтэшье шахуу хараагүй намда мүнөө Доржоодой ехэл һонин шэнгээр һанагдаба. Дэрэгэр шэхэтэй, һаглагар хара үһэтэй тэрэнэй тархие харахадаа, юундэшьеб һарьһа эрбээхэй һанаандам ороно.

— Ягааб даа, тэрэ горхой баруун бээдэ, гурьбын урда,— гэжэ Намсарай Доржоодой тээшэ хараншьегүй, хайшаншьеб харанхы уруу зангажархиба.— һая болотор буусынь һуурида сэргэнь ёдойжо һуугша һэн. Хүнэй ойронь хүрөөгүй һаа, мүнөөшье байгаа гээбы...

Үдэшэ орой болохо бүри хүйтэһэн, сэлгээбэр болоходол гэнэ. Хаа-яа үлээһэн һэршэгэнүүр һэбшээн мүнөө сэхэлдин, түүдэгэймнай утаае зүүн тээшэнь абаашана. Мүнөө боргоһоншье бараг хэбэртэй боложо, досоо нам гэхэдэл гэнэ. Баруун хойто зүгтөө тэнгэрийн хаяа мүнөө үүлэнһээ сүлөөршэнхэй, мүльһэн хүйтэн зуруудаар хүнэй зосоо дагжа һүргэн ялбайна.

— Тиигэжэ бүдүүн болошотороо шахуу, ямаршье хашалгүй энеэлдэжэ, наадажа ябаа бэлэйбди даа. Теэд ехэшье үни иигэжэ сэнгэжэ ябаха үйлэгүй хоёр байгаа гээшэ гээбди даа... Арбан дүрбэн он ябажа байгаа гээшэ гү даа,—

гэжэ Намсарай тогтонгүй, саашань үргэлжэлнэ. — Тэнгэри газар улайба, сайба, утаатай мүшэн бии болобо гэжэ байгаад хөөрэлдэхэ. Дайн сэрэг болохоншье ха гэлсэхэ зариман, нүгөөдүүлэнь болоошье юм ха гэлсэхэ. Тиигэнээр байтар Германиин сэрэг дайгааршье оробо юм ха гэлсэбэ даа, бүри үнгэрхэдөө, буряад хүбүүдые хаанай албанда, хойто газар уруу татаханшье гэнэн абьяан гараба. Хүн зоной тэрэнэй худал, үныень ойлгожо ядаһаар байтар, Хуасай отогой Ринчин гулбаа дасангай газар албатанаа суглуулжа, Хархын адагай хоёрдугаар таһагай ахалагшань үдэтэ бэшэг Шэтын генерал-губернаторай сэрэгэй циркуляртайгаар уншбал даа. Маани хурал болоод даа, дасан дуган, мэдээжэ хэрэг ааб даа.

Тэрэ зун би Бэлшэртэ үбһэндэ байбаб. Үбһөөр барихан нэгэ бишыхан отогто гансаараа нэм. Ногооншье хайн нааб даа, залуугай шадалшье мүнөөнэйхидэл юун жэшээтэй юм байха нэм, яһалал ханаандаа сабшасагаадаг байбаб.

«Мүнөө иимэрхүүгээр Сэмүүн болотор ото яббал, үшөөшье нилээхэн юумэ хэжэрхихэл нэн хаб даа. Магадгүй, һүүлдэ нэгэ малайшье юумэхэнтэй болохогүй хүн гүби? Тиигэнээр хүл дээрээ гаража, Сэжэбтээ ниилэхын аргал бэдэрхэ байна даа»,— гэжэ бододог байбаб. «Теэд Ямпил басагаяа намда үгэхэ гээшэ гү? Юундэ үгэхэгүйб, тээд? Би залууб, шадал шэнээгээр балай ядамаг бэшэ ха юмбиб, ажал хүдэлмэриһөө тунхаридаггүйем Ямпил өөрөөшье мэдэхэл ха юм. Үгытэй гэхэ гү? Теэд шадал шэнээн, хүсэ зоригой байһан хойно зөөри олдого, хэдыдээшье олдого. Ямпил энээниие ойлгожол байха ёһотой. Өөрөөшье яһала үгытэй ябаад үзөө ха юм. Би Сэжэбтэ дурагтайб. Сэжэб намда дуратай. Юундэ үгэхэгүйб?»

Тиигээд:

Баһал жэгтэй юм даа, залуу ябаха гээшэш: одоол үнөөхи «далай үбдэгсөө» гэдэгынь залуул ябахэрэг ха даа, хай,— гэжэ Намсарай үбгэн энэ үдэшэ түрүүшынхиейэ шахуу мийэд гэбэ.

— Тиимэрхүүл бодолтой нэгэ үдэр үнөөхи үбһээ

сабшажа ябабаб. Оролгоһоо наяшаг гаранхайб, хажууршье хурса нэн бээ даа, үлэн ногооной даалтатайшье гээшэнь хэлэшэгүй — сабшажа ханалгүй. Тиигэжэ ябатарни гэнтэ хэншьеб ооглоходол гэбэ. «Хэн байлтай юм? Гансааран бэшэ хүн гүб»,— гэжэ гайхабаб. Хүнһэ асаржа хүн ерээ гэхэдэш, юумэмниш дууһаха үды. Гайхаад харахадам — отогойм хажуудаа моритой хүн бии хэбэртэй. Нэгэшье бэшэ, бүри хоёр гү. Ошобоб. Ерэн гэнээмни, Ямпил Сэжэбээ шэрэнхэй байжа байба. Баярлабашьеб, гайхабашьеб. «Яахадаа Сэжэбээ асаралдаа гээшэб, али...» Тиигэжэ ханахадаа, тэнэршэн алдаха хүм. «Үгы юун тиимэ юумэ байхань нэм даа»,— гэжэ бодоноб. Тиигэбэшье ойлгожо яданаб. Таамагшалнаб, тулинаб. Ямар нэгэн шухала хэрэгшье гараа гэхэдэ, ямар тиимэ хэрэг байхань нэм?

Харин Ямпилни тэргэнһээ мяха, тоһо, түйсэнүүдтэй архи даа, шэнэ бэриһэн хонин тараг гэхэ мэтые буулгана, галай хажуугаар обоолно. Хөөрэхэньшье гэжэ — нал нашан, юрэдөөл, урданай Ямпил бэшэ.

— Ёһотойл бэрхэ хүбүүн байнаш даа,— гэжэ ханаад, мүрэ ташааем альгадана. Гансал иигэжэ шадалайнгаа барагдашатар умда уһа уунгүй ябахлагүй юм, бээ хардаһан баалаһанай хэрэг байхагүй. Залуу зон бээл гамнаха хэрэгтэй. Энхэ элүүр ябаханаа бэшэ юуншье хэрэггүй. Элүүр ябахада юуншье олдохо — зөөри зөөшэшье, баян ноёншье бологдохо.

МИНИНЬ ОЙЛГОХОШЬЕ ЮУМЭН ГЭЖЭ УГЫ. ГАНСАЛ БОДОНОБ: «ЯАНАН УХААТАЙ, НАЙН ХҮН АГШАБ ЭНЭ ЯМПИЛ. ИИМЭ ХҮННИ УГЫТЭЙШ ГЭЖЭ ХӨТӨЙЖО НУУХАГҮЙ, ЯМАРНААШ, ГАНСАШЬЕ БАСАГАА ҮГЭХЭЛ ДАА. ГАНСАЛ АЖАЛША БЭРХЭ, УХААТАЙ БАЙХА ХЭРЭГТЭЙ». ХАРИН СЭЖЭБЭЭ ХАРАХАДАМ, ЮУНДЭШЬЕБ, БАЛАЙ ТИИМЭ БЭЛЭХЭНЭЭР ХҮХЭД ОРХИООР БЭШЭ ЯВТАЙ. ТЭЭД ЭСЭГЫНЬ ХАЖУУДА ЮУНШЬЕ ГЭХЭБШИ ДАА, АСУУХЫНШЬЕ АРГАГҮЙ. МЭДЭЭШЭГҮЙЛ БОЛООД НУУНАБ.

Тэрэ асарагша юумыень эдибэ, уубабди. Бишье халуун

наранда ябажа ябажа ерэнэн, тархидам гараадхиба ааб даа.

Харин тугаархи хөөрүү хүюу Ямпилни улам бүри муу боложо, хүүлэй хүүлдэ хэлэбэл даа:

— Намсарай, ши мэдэнэ ха юмши даа, мүнөө ямар сагай боложо байһые, сэрэг суур, албан... Ехэ тиимэл наа, хүшэр хүндэ бэшэ юм ааб даа албан гээшэмнай. Албаншье гэжэ даа, ара талын хүдэлмэрил ха юм — элүүр энхэ хүн яшахань нэм, хоёр жэл соо ябаад, газар уһа үзөөд ерэхэл даа. Харин бээдээ гэмшэгтэй, үбшэн тулюур хүндэ гайтайл байна даа. Яажа манай Гатаб ябаха гээшэб даа — ойлгоногүйб. Үсэгэлдэр Зандан-Дугар эмшэдэ ошожо, худалаа барюулхадань, бүри бүтэхгүй гэнэ. Яаха юм гээшэб даа, гараха орохошье нүхэээ олоногүйб. Хэрбээ тон абаха болоо гэшэ наань, халаал даа. Тиимэ хүн хайшаа ошохо нэм. Ай даа, бэрхэтэйл байна даа, бэрхэтэй.

Тиигээд нам уруу дүтэлжэ:

—Үгы, юрэдөө, намдаа туһалхагүй хүн гүш даа, Намсарай, а? — гэнэ. Ши юу ядаха нэмши. Яагаашьегүй ябаад ерэнэ бээш. Залууш, хүсэ шадал ядаха бээш, яахашьегүйш. Би баабайеш газарта хүргэнгүй үргэхэб, юугээршье ядаахагүйб. Адууһа, малда дуратай гүш, мүнгэндэ гү — дууһыень үгэхэб. Гансал туһалыш даа, Намсарай, туһала.

—Иихэдээ Гатабайм орондо албанда ошыш гэнэн болоно гү даа, юрэдөө?— гэжэ Доржоодой асууна.,

—Тэли гэжэ аабдаа...

— Харалши даа, хүрхэйл!

— Зай, яалтайб иихэдэнь? Үгышье гэхын аргагүй, ямар хэмэршье наа, баһа Сэжэбэй эсэгэ ха юм. Анханһаа хада үгынь дуулаха, дурынь гутаахагүй гэжэ оролдодог, доро унадаг наабзаб. Тээд зайшье гэн гэнэйш — гэртээ ганса тэрэ үбгэршөһэн эсэгэшни... Угайдаханаа, Сэжэбэй аха Гатабые орой үбдэдэг, бэе муутай гэжэ дуулаагүй бэлэйб. Хараал сагтам ардагта мордошоод, архидажа, наншалдажа ябагша бэшэ гү? Яаха хээхээешье маргашанхай, гайхашоод,

нуунаб. Харин Ямпилайм гуйха хайхань гэжэ хэлэшгүй.

Һүүлэй һүүлдэ: «Нээрээшье, би юу ядаха һэнбиб даа, ябаад лэ ерэнэ аабзаб. Эсэгымни харана ааб даа — Сэжэбшье гэжэ байна ха юм. Харин һүүлдэ, Сэжэбээ эрижэ байхадаа, ямар бата, баатар гээшэбиб. Алта мүнгиеньшье абалсахаб»,— гэжэ бодобоб. Угайдхаһаа гаращанхай.

— Зай,— гэбэб һүүлэй һүүлдэ. — Яахань һэм, болоно бэээ. Зүгөөр баабайемни бү орхёоройгты. Харин бүлээн бусаа һаам, гомдохоохо һэн гүт даа.

Тиигээд өөрөө Сэжэб тээшэ харанаб. Ямпилшье ойлгоһон хэбэртэй дохигод гэбэ.

Гар хүлөө барисалдаад, тэрэ һүниндөө бултадаа гүйлгэлдэжэ, һугаяа ерэшбэлди даа. Эсэгэдээ хэлэбэб.

— Ээ даа, — гэжэ эсэгэмни тархья һэжэрбэ. — Энэ яндан хара Ямпилай мэхэдэнь оробол ха юмши даа. Харин дан лэ Ямпил, Ямпил гэжэ ябажа гүйхэдэшни, иимэ юумэ болохо гэжэ һанагшал һэм.

Ехэл дураа гутаа бэлэй даа, тиихэдэ, хөөрхы. Мүнөөшье һанахадаа, досоом хара буугша. Үнгэрхэдөө юумээ үмдэжэ, Ямпилтан тээшэ ошохоо түхээрбэ. Теэд бинь табибагүйб даа. Мүнөө хэлсээн хэгдээ, хоожомдоо ха юмши гэжэ ойлгуулбаб.

Сэжэбтэээ хүлээлсэхэ, бэе бэээ мартангүй һаналсаха гэлсээд, эсэгэтэээ бага хүйтэншэгөөр хахасажа, (үгымни дуулабагүйш гээ ха юм даа — шангахан үбгэжөөл һэн) гурба хоноод байхада, һугаһаа мордобобди.

«Байгал далайн баруугаар

Бархируулаад вагоноор

Баян хаанай албанда

Байдалаа орхижо мордобобди»

— гэлдээд лэ ябаалди даа...

Энэ үедэ хаанашьеб дүтэхэнэ, хойто ой соомнай хэбэртэй, бүдүүнээр, утаар, хайшаашьеб зосоо жэхымэ аягүйгөөр шара шубуун һүхиржэрхибэ. Бидэ булта залд гэлдэн, шара шубуун гэжэ хэды мэдээшье һаа, эжэлүүдгүй иишэ тишээ хараашалан һэр мэр гэлдэшэбэбди.

Юундэшьеб даа, зосоо нэгэ аягүй, нэгэ хайшаашьеб, жиираггүй шэнги болоно.

— Үү, шүдхэршни! — гэжэ хэнхээшье үлэмжөөр сошононоо балаалан, Доржоодой сухалтайшье бэшээр наа, шангаар хараана. Тиигээд хэмээхэн, хүндэ мэдүүлхэгүй ханаатай, гал тээшэ дүтэлөөдхинэ.

— Байза, дан холо ябашоогүйдэнэ борогшоноо барижа уяха болоо гээшэ гү даа,— гэжэ Митэб үни нууһандаа шалашан хүлнүүдээ ёоложо байжа тэниилгэн бодоод, ногтоёо абажа, зүүлжээ ошобо. Тээ саанаһаань, харанхы сооһоо поодолой хүлэмхихэн абяан дуулдана.

— Тиигэ, тиигэ,— гэжэ Митэбэйнгээ үни ябашан хойно Намсарай зүбшөөнэ. Тиигээд бэлэ һаяаршье оёортоо хүртэхгүй аршуул сооһоо тамхяа удхажа, гаһаяа хүхэнэ.

Хөөрөөгөө үргэлжэлүүлхынь би тэсэжэ, ядан хүлээнэб.

Тамхинай үдхэн сагаан угаанда Намсарай үбгэнэй нуур, мананда далдалагдаһан мэтэ, хаа-яа харагдахаа болин бүрхөөгдэнэ.

— Хойшо хоёр жэл тухай гээшэ гү даа ябажа ерэбэб. Нүхэдни намһаа үшөө һайсахан урид ерэнэн байгаа. Би хүйтэн нойтонһоо боложо, нэгэ яндан үбшөөр үбдөөд, үхэн хатан алдажа, дүрбэн һара госпитальдо хэбтэнэнэ арай гэжэ хүл дээрээ гаража үндыхэдөө, гансааран бусабаб. Хүйтэн үбэлэй нэгэ харанхы хүни Могзонһоо хамбышадаар аһажа, гэртээ хүрэбэб. Нэгэ яндан хүйтэн хубсаһатайб, мүнгэншье гэжэ юун байхань нэм. Харин һайн хүнүүд дайралдажа, түлөөһэшье эрээгүй, гэртэм хүрэтэр хүргэжэ үгөө бэлэй. Зуурандаа тэдэнэйнгээ эдигэнһээнэ эдилсэжэ, ууһанһаань уулсажа, даха, пэниигынь үмдэлсэжэ ябаашье наа, зууран алдахаш. Жабар гэшөнэ — сагаан манан. «Гэртээл хүрэжэ абаа наа»,— гэжэ ханаха хүнби.

Харин шаргаһаа арай голтойхон буужа, асарагша зоноо: «Гэртэ ороёл, дулаасаял» — гэхэ гэн гэнээш, гэршни харанхы. Гүйжэ ошон гэхэдэм — үүдэн томо гэгшын суургаар суургадагдасанхай, сонхонуудын хаб-яб хадаатай.

Тиихэдэ досоомни нэгэ ямаршьеб юумэн таһаршахадал гээ бэлэй. Тэдэ зонуудтаа арай шамайхап: «Хүлисыт», — гэжэрхёод лэ, тэсэхэ аргам халажа, орилшоо нэм. Тэдэмнишье намайгаа зосоо зосоохоноо: «Барһан, хөөрхы»,— гэлдээд лэ ябаа һааб даа. Харин би нилээд удаан хооһон гэрэйнгээ хажууда һүүлэй һүүлдэ зуурашаха болоходоо, хүршэ руугаа һалирбаб. Мэжэд-Доржотон тиихэдэ манай хажууда һуудаг байгаа. Нэгэ хүдэр томо хара һамгатай һэн даа, Балмасуу гэдэг гээшэ һэн гү даа.

— Үнөөхи Галдан-Доржын эжы гү даа? — гэжэ Доржоодой урдаһаань асууна.

Нэгэ хэды абяагүй һуутараа:

— Тиимэ, тиимэ, Галдан-Доржын...— гэжэ Насарай үбгэн хөөрөөгөө саашалуулна: — Ехэл намай хүндэлбэ, ямбалба, хайрлаашье юм бэшэ гү даа. Мяха, шүлэ, сай уһа табиба. Теэд хоолойдом юумэн орохоор бэшэ һэн. Оро ороһоор:

— Баабайм иихэдээ хаана гээшэб? — гэжэ асуубаб.

Абья гараха хүн гэжэ үгы. һүүлэй һүүлдэ Балмасуунь арай гэжэ дуугархадаа, зүрхэ уруум хутага шаабал даа:

|

— Үни хада, нёдондо хабар аялаа хамнай даа. Оромтойгооршье Ямпилтан үргөө хараагүй. Хүршэнэрэйнь, аймаг хотонойнь харалсаа, үргэлсөөгүй байгаа һаань, яхашье юумэ һэм — бү мэдэе.

Иигүүлхэдээ минишье зосоо ямар амар заяатай байхань һэм даа. Мэжэд-Доржотонһоо гараад лэ, Ямпилтан уруу гүйжэрхибэб.

Ороходомни, Ямпил хоймортоо зула бадараажархинхай, һахы һалаг мяхалжа шүлэлжэ һууна. Галайнгаа хажууда — һамганиинь. Тээ саана, орон дээгүүрээ, Гатабынь хурхирна. Хараашалхадамни, Сэжэбынь үгы. Оромсоорни һүү-һай, һахы һалаг бололдобо.

— Ай хөөрхы, бусабабши даа, һайн ябаа гүш даа?

Үхэһэн хойноо. Зосоом тэсэхэ аргам халаад лэ, сэхэ

Ямпилдань ошожо:

— Хаанаб эсэгэм?! — гэбэб.

— Эсэгэшни нёдондо хабар үргэмжэ харуунашье ядаагүй, найханаар аялаа нэн. Бурхандаа буянтай үбгэн байгаа байна даа.

— Худалаар бү хэлэ, — гэбэб. — Хаанаб Сэжэб?

— Сэжэб? — гэжэ минии Сэжэб тухай нурахагүй аад лэ нуражархиһан мэтэ гайхана.

— Аа, нээрээ дуулаагүй гээшэлтэйш даа... Үни бэд даа, нёдондо хада, хадамда гараа нэмнэй даа.

Тиигээд үшөө урдаһаамни мүнгэ гаргажа һарбайха юм.

— Найнши даа, Намсарай, Гатабыем абарааш...

Бузар лэ нохой нэн даа тэрэ Ямпил, мүнөөшье болотор ой ухаанһаам гарагшагүй...

Намсарай үбгэн галай хажууһаа тугаарай үлөөһэн бишыхан харахан тогоотой сайгаа абажа аягалаад, дээрэ дээрэһэнь гудамхина. Тиихэдэнь аягаяа барихан барьягар томо, хатанхай гэшүүһэндэл адли болошонхой хургатай гарын үлэ мэдэг һалганана.

— Баабай, энэ шэнэ зеехэйһөө сайдаа хэхээ яагшабта даа,— гээд, Сэндэмэ баабайнгаа үгын дуулахагүй хадань сухалдаһан хэбэр үзүүлэн, тунтагад гэнэ.

— Өөрэгүй, өөрэгүй, яаха нэм... Тэнгэри улам бүри сэлмэжэ байһан янзатай: эндэ тэндэ үүлэнэй забһараар ганса нэгэн мүшэхэнүүд бултайжа, өөһэд хоорондоо баһал юушьеб хөөрэлдэхэндэл, дан лэ һаа хүхюутэйгээр эмнилсэнэд.

Тиигэхээр байтар Тэмээн хадын бага нахид гэхэн оройгоор арбан табанай малаан халзан аад, улаан һара бултайжа, нулахан гэрэлээрээ оршон тойрониё бүдэг бадагтай худхана.

Абяанинь Митэб борогшоноо асараал ха, гэрэй урдуур гэнжэ ханхинажа, морин турьяна.

—Тиигэжэ баһал нютагһаа гаража ошохо баатай болоболби даа, бэшэ яахабши даа,— Намсарай үбгэнэй хоолой мүнөө бүдэхир мохитонги, бүри аалихан болошонхой.

— Мүнөө эндэ тэндэ тэнэжэ ябахадам, Анна ханаандам ходо орохо. Тиимэ нэрэтэй нэгэ ород басаган үбдэшөөд госпитальдо хэбтэхэдэм сестрагаар хүдэлэгшэ бэлэй. Тэрэмни намайгаа — ганса буряад эндэ хэбтэнэ гэдэг юм хэн гээбы даа — хүндэлжэ, ямбалха. Баян ноён, хаан бурхан тухай намдаа үдэшэ бүри хөөрэхэ. Харин бинь, үбэштэй, этигэжэ үгэхэгүйб: «Энэ залуу басаган аад, иимэ юумэнүүдые хаанаһаа мэдэхэбши даа»,— гэжэ зосоогоо ханахаб.

—Һүүлдэ ойлгохош даа,— гэхэ тэрэмни,— Гансал ойлгоорой, дан һүүлдэ боложо болохо.

Ошожо модо мүргэтэрөө нюдөө нээхэгүй жэгтэй зөөринүүд ха юмбиди даа хүнүүд гээшэ. Харин Аннымни хэлэдэг тон лэ зүб байһан байгша даа, һүүлдэ ханахадам. Теэд талаан болоходо, даншье хожомдоогүй байгааагшаб.

Гушаад онудаар дахин нөөргөө, гэртээ бусажа ерэбэб.

Хамаг юумэн хуу ондоо болошонхой байгаа даа: хаа хаанагүй коммуанууд, колхозууд... Урданаймнай юумэн үгы.

Нютагаа бусахадам, үнөөхи Сэжэбни зосоом хаха ороод лэ үдэршье, һунишье амар заяа үзүүлхэгүй. Сэжэб нютагаймнай Жэгдэн ноёной хүбүүндэ, Базаржабта хадамда гараһан байгаа. Гэртэнээ гарадаггүй байһан юм гү, али Базаржабынь зорюута намтай уулзуулхагүй гэжэ оролдодог байгаа юм гү, бү мэдэе, зүгөөр, оройдоошье Сэжэбые харахагүйб. Холоһоошье һаань, үрөөһэншье нюдөөрөө һаань, хараһайб даа гэхэдэш, юун байха хэм даа, харагдахагүй. ханаандаа баһал зобохо тулихаб.

Тиигэнээр байтар нэгэ уулзаха иимэ арга олдобо. Би тиихэдэ Сомоной зүблэлдэ зайһанаар хүдэлжэ байгааб.

Нэгэтэ баяшуулай юумэ бэшэлгэн болобо гээшэ. Нюдаргашуудые сүлэлгын урда тээхэнэ гээшэ хэн. Хажуудаа хоёр хүнтэй, нэгэ милиционертэй Базаржабайда ошобобди. Ороходомнай, Базаржабшье гэртээ үгы, харин Сэжэб гансаараа, хойто орон дээрээ үхибүүгээ хүдэлгэжэ һууна.

... Дурлаха гээшэш баһал һүрхэй хэрэг даа, шүдхэр

абаг... Хэды жэл?... Сэжэб бидэ хоёрой хүүлшынхиеэ харалсаһаар аяар арбаад гаран жэл болоо бшибы даа. Мартаашьегүй наа, юрэдөө, тойрогошохоор болоо юм гүб даа сохом. Харажархин гэхэдээл, бахардаад, мэгдээд... Хажуугаарнь үшөө тэдэ нүхэдни юун гэжэ ханахань гээшэб гэжэ айнаб. Арайхан голтой бэээ гартаа барижа:

— Гэрэй эзэн хаанаб? Али та юумээ бэшүүлхэ гүт? — гэбэб.

Тэрэмнишье баһал нилээдгүй сошоо, бахардаа хэбэртэй даа. Үхибүүгээшье һамааруулхаа мартажархинхай, хүхэ сагаан болошонхой урдаһаамни хараад хүдэлнэгүй. Хүгшэрһэншье янзатай, зүдэршһэншье.

Эндэ ёһорхохошье аргам һалаба даа:

— Сэжэб,— гэбэб!— Угайдхаһаа үхибүүгээ абыш даа. Зосоогоо хайрлажа үхэшөөгүй байнаб. Даншье жаргалтай байнагүй хаш даа, хөөрхы. Ошоод эльбэһэйб, энхэрһэйб гэжэ һананаб... Теэд аргагүй. Нүхэдни хажуудам. Бишье миин лэ Намсарай бэшэб — засагай түлөөлэгшэб. Харин Сэжэб — хүнэй һамган, угайдхаһаа, нүгөө ангиин. һүүлдэ хэрэгэй дүүргээд, газаашаа гарахадамнай, Сэжэб хойноһоомнай гаралсаба. Мориндоо мордохоо байхадамни, хажуудам ерэжэ:

— Намсарай,— гэбэ.

— Харин миниинь зосоо тэрэ урдань мэхэлүүлһэнэй гомдол мууларни гэнтэ бусалжа, тэсэхэ аргамни барагдаад:

—Холо бай! — гээд, морёо ташуурдажа харайгашабаб.

—.. Хаа-яа мүнөө һанагшаб даа: хэрбээ тиихэдэ Сэжэбтэй хөөрэлдэһэн, хэлэһэн үгынь шагнаһан байгаа һаамни, хамаг юумэн хуу ондоогооршье эрьежэ болохо байһангүй юм гээбы даа...

Намсарай үбгэн нэгэ хэды соо абяагүй боложо, бодолгото болоно.

Мүнөө һара улам дээрэ гаранхай. Тэрэнэй туяан алтан дэлхэйе мүнгэлэн, тэрэ аглаг үндэрһөө адхарна. Тэнгэридэ нэгэшье үүлэгүй — сэлмэшэнхэй.

— Үглөө үглөөнэй ухатай гүбди? — гэжэ Намсарай гэнтэ басаган уруугаа эрьенэ.

—Үгы, нэгэл сайн уһан бии.

—Тээд ошоод ерэхэ бэшэ гүш? Тиигээ наа, энээхэн уһаараа үшөө нэгэ тогоо сай табижархия.

— Би ошолдоод ерэхүү,— гэжэ Доржоодой хуга харайн бодоно.

— Гэмгүй даа, Доржоодой, гансаараашье наа, аргаа оложо иигэн тиигэн асарна бэээб. Харин ши хүлөө гамна, хожом хэрэгтэйшье боложо болохо,— тиигээд юундэшьеб уралаа һориилгон, Доржоодой тээшэ бэшэ, харин нам тээшэ хаража, мийэд гэнэ. Сай табижархёод, хүнэгөө абажа, Сэндэмэ урагшаа, горхон тээшэ ошоно. һарын һүүдэгэр толондо тэрээнэй сагаахан пулаадынь холо хүрэтэр сайбалзан харагдана. Би тэрэнэй хойноһоо алдангүй шэртэнэб. һанаандаа энэ басаганда атаархан гайханаб: «Яагаа иимэ айдаггүй хүн байдаг юм даа, угайдхадаа басаган аад. Бишье наа үхэтэрөө тэрэ аяар горхон хүрэтэр мүнөө ошохоо, юрэдөө, сохом жэхыхэ байнаб даа». Сагаан пуад мүнөө харагдахаяа болижо, боро хараандал үдэгэр манан соо шэнгэцхэнэ.

Мигэб гэшүүнэ хухалжа галдаа нэмээд, сайгаа салгана.

Намсарай үбгэн дахин эхилнэ:

— Харин үшөө нэгэ хэды болоод, Базаржабые шааха гэжэ ошон гэнээш, Базаржабшье, Сэжэбшье гэжэ байхагүй. Үнгэрхэдөө тэрэ үхибүүгээ абаад, ойдо гарашанхай. Хүйхэр хүн нааб даа, Базаржабнай. Таанадшье мэдэхгүй бэээт даа?

— Бэдэрхэ хэрэг гарабал даа. Нютагайнгаа үгытэйшүүлһээ арбаад зониие суглуулаад, буу шуу үргэлжэ, ойдо гарабабди. Гурбан хоногто ойгоор тэнэбэбди. Дүрбэдэхи үдэрэйнгөө үдэшлэн, тээ оройхон оложо байхада, Мэгжын хойто энгэрэй шэнэнэй соо бажа ябабабди. Мориднай эсэсэнхэйнүүд, хонохо газар тухай хөөрэлдэнэбди. Тиигэжэ ябатарнай гэнтэ тээ урдамнай,

ойрын бүлэнсэг сооһоо, нохой халхай, буу хүрэшэбэл даа. Нэгэмнай моринһоо унашаба. Дахин буу хүрэжэ, нүгөөдымнай мориниинь унашаба. Түргэхэн моридһоо хүрэжэ бугаад, модоной саагуур хоргодожо, тугаархи бугай хүрөөшэ бүлэнсэг уруу нюдэ нюургүй нээрүүлбэбди. Тээ һайсахан буудасагаагаад, урдаһаамнай юумэнэй абяагүй болошоходо, модонойнгоо саанаһаа гаража ошобобди. Харан гэхэмни — тэрэ бүлэнсэгэйнгөө арада нэгэ хүн алдалдашанхай хэбтэнэ... Дүтэлэн ошоходом... Ай заяан зайлуул — Сэжэб! Бэшэ хэншье үгы. Бэшэнээ Базаржабайнь хойноһоо эльгээжэрхёод, мэдээтэй мэдээгүй Сэжэб дээрэ тонгойбоб. Тэрэмни арай голтойхон амиды. Сээжээрээ ходо буудуулшанхай. Намай харамсаараа, гэншэхээшье болижо, унтаржа эхилһэн нюдэдынь дахин гэрэл ороходол гээ бэлэй.

Самсаа шулажа, шархыень уяха гэхэдэм, уюулбагүй.

— Орхи даа, Намсарай, дэмы... Шамай эндэ гэжэ мэдээ һаа...

Арайл гэжэ дуугарна хэбэртэй.

— Хүлисөөрэй даа,— гэнэ, — Намсарай, намай! Би тиихэдэ... Дураараа Базаржабта гараагүйб... Баабай... баабай... Абга ламатай... Хоёр хара мэнгэтэйш гээд... зобохо тулихат гэхэдэнь... Шамайл һайн ябаһай гэжэ... хүлисэ... Гансал басагым абажа ябаарай...

Аминиинь улам дээрэ гарана. Харахадам, нүдэниинь улам бодигосогүй боложол байна.

— Хүлисыш даа, намайгаа, Сэжэбни, нүхэрни,— гэбэб. Бэшэ юншье гэхэ мүрөө олоогүйб.

Үни удаан хэмнайш, юушье хэлээгүй, абяагүйнууд һуубабди.

Тиигэхээр байтар, Сэндэмэмнай уһаа асаржа, сайгаа болгожо, булта дахин сайлаббди.

—Харин мүнөө һанахадаш жэгтэйшье гээшэ гү даа, нониншье гээшэ гү?.. — гэжэ Намсарай үбгэн гашуудалтайгаар миһэд гэнэ.

—Тэрэ Базаржабынь олодон юм гү?— гэжэ Митэб

лонюушархан асууна.

—Хэн мэдэбэ, һүүлдэ үхэнэн бэеынь олоо агша гү, али үгы гү — һананашьегүйб.

Тээ тиигэхээр:

— Зай, унтахаар болоо, үглөөдэр сэлмэг байхань ха. Эртэ бодохобди,— гэлдэжэ булга галай хажууһаа юумэнүүдээ суглуулжа, гэр уруугаа ошобод.

Харин минии үргэнэн хүрэнэгүй. Залиржа эхилһэн галайнгаа хажууда үшөө үни удаан гансаараа һуубаб. Элдэб бодол зосоомни түрэнэ, худхалдана, бэе бээе һэлгэнэ. «Урагшашьегүй һаа, хамаагүй, зүгөөр иигэжэ дурлаха гээшэ жаргал гээшэ ха даа,— гэжэ бодоноб.— Ядахын сагта үбгэн һанан болошоод һуухадаа, энэ һанан сооһоо һанаха нэгэ юумэтэй һуугдаха ха юм». Тиигээд: «Хэзээ нэгэтэ иигэжэ дурлаха жаргал намда ерэхэ гээшэ гү даа?» — гэжэшье шэбшэнэб.

Гэнтэ хэншьеб арадам:

— Үргэнэнши хүрэнэгүй аал нихэдээ? — гэбэ.

Залд гэцэбэб. Эрyelдээд харахадам... Сэндэмэ байба.

—Үгы, — гэжэ урдаһаань юундэшьеб ехэ удаан, мүнөө тэрэниие түрүүшынхиеэ хаража байһандал, һонирхон харабаб.

—**Минишье баһа...**

Харин дүүрэн һара эдэ одо мүшэдөөр ялалзан байгаа тэрэ огторгойн оёоргүй гүнһөө маанад дээгүүр, манай энэ орбогорхон гэр дээгүүр, энэ гол, энэ заха хизааргүй хүбшэ тайга дээгүүр мүнгэн гэрэлээ адхажал, адхажал байгаа һэн...